

Litteraturgranskningar

LI BENNICH-BJÖRKMÄN: *Statsstödda samhällskritiker. Författarautonomi och statsstyrning i Sverige*. Stockholm: Tidens förlag, 1991.

I

Temat för Li Bennich-Björkmans avhandling är ”hur författarna som organiserat intresse drivit krav gentemot staten på en ersättning för biblioteksutlåningen, och hur den ersättningen legat till grund för byggandet av en institution som främjat vissa bestämda målsättningar – autonomi och trygghet.” (s22).

Men det handlar inte om autonomi och trygghet för vilka författare som helst. I centrum står ”budskapsförfattarna” och deras kamp för skäliga ekonomiska villkor. Dessa författare har ”en litterär ambition”, där ”det skrivna är ’ärligt menat’ och . . . inte uppfattas som spekulativt eller tillrättalagt” (s288). Att budskapsförfattarna genom den valda politiken kommit att stå i ekonomisk tacksamhetsskuld till underhållningslitteraturen är en konsekvens som vi får anledning återkomma till.

Fyra övergripande frågor styr avhandlingen (s24):

- Vilka aktörer är centrala i denna politiska process? Vem driver frågan, och vem eller vilka får kontroll över den institution som genomför den beslutade ordningen?
- Vilka argument framfördes till stöd för just den institutionella uppbyggnad författarpolitiken fick?
- Vilka politiska förutsättningar förelåg när beslutet om biblioteksersättning fattades? Fanns en värdegemenskap mellan författare och politiker? Fällde ideologin avgörandet? Eller var strategiska överväganden centrala?
- Hur fungerar den genomförda institutionaliseringen av författarpolitiken? Skiljer sig resultaten från intentionerna? Har ekonomisk trygghet köpts till priset av minskat oberoende, förlorad autonomi?

Dessa teser Li Bennich-Björkmän driver, och de slutsatser hon drar, kan sammanfattas så här:

- Författarföreningen, sedermera Författarförbundet har varit en framgångsrik aktör. Dess krav om ersättning – inte stöd – anammades i 1954 års beslut. Att författarna själva skulle ha ansvaret för medelsfördelningen anammades också av politikerna. ”Utformningen av författarfonden styrdes i hög grad av de organiserade författarna . . . regeringen initierade inte politiken.” (s316). Den allra mest bidragande orsaken till denna framgång är enligt avhandlingsförfattaren organisationens styrka och disciplin, dess förmåga att inom sig organisera hela kollektivet av budskapsförfattare och representativt föra deras talan (s317).
- De viktigaste argumenten för biblioteksersättning och för en omfördelning av delar av denna via en författardominerad fond var dels att ersättningen vore en rättighet som tillkom författaren pga det intrång biblioteksutlåningen innebär i upphovsmannens förfoganderätt, dels att fördelningen av de icke direkt till individen utbetalade medlen borde skötas av författarna pga deras professionella status vad gäller bedömningen av litterär kvalitet (se tex s116 ff).
- Ifråga om de politiska förutsättningarna var den enligt författarinnan viktigaste förklaringen till genombrottet 1954 socialdemokratiens strategiska bedömningar. Författarna var en mycket viktig opinionsstödjande grupp, som borde vinnas. Inte minst gällde detta mot bakgrund av kommunisternas vid denna tid starka offensiv för att vinna de ”intellektuella” (s199 f.).
- Utfallet av politiken har inneburit att omfördelningen av den icke-individuella delen av biblioteksersättningen sköts av författarrepresentanterna i fonden utan någon inblandning från de statliga ledamöternas sida. Författarna har autonomi vad gäller fördelningen, men är beroende av staten för att ha något att fördela. Samtidigt har staten behov av författarna som profession för att legitimera fördelningen av fondens medel. Det föreligger således ett ömsesidigt beroende, men någon statlig styrning mot någon viss typ av budskapslitteratur förekommer inte. Ty en-

dast denna erhåller stöd: "Genom en utdragen men framgångsrik politisk process har budskapslitteraturens företrädare vunnit bred politisk sanktion för sin tolkning i litterära frågor, och kan genom sin tillgång till en statlig institution få offentligt genomslag för sina intressen." (s 299).

Min anmälan kommer främst att dröja vid följande punkter:¹

- *Budskapsförfattarna som intresse*: hur skaffa sig "makten att begära" för att undslippa "tvånget att försaka"? Hur ska man egentligen förklara satsningen på intern organisering och inriktningen mot statligt betald ersättning? Varför föll en renodlad biblioteksvavgift och en direkt upphovsmannarättslig ersättning bort som alternativ?
- *Hur blev genombrottet möjligt?* Håller verkligen författarinns strategier? Kan inte vissa andra faktorer lika väl förklara utvecklingen?
- *Socialdemokratiens kulturpolitiska utveckling*: vad som kommer bort och vad som aldrig dyker upp (i avhandlingen?).
- *Autonomi – heteronomi*: hur förhåller det sig egentligen med författarnas organisatoriska och individuella självständighet? Tolkar avhandlingen förhållandena rätt, och utnyttjas begreppen till fullo?

II

Li Bennich-Björkmans avhandling behandlar de skönlitterära författare, vars verk har karaktären av personligt dokument: "Ärligt och utan sidoblickar mot vare sig politisk-ekonomisk överhet eller mot publikens preferenser skall han skriva sitt hjärtas mening." Marknadens belöning är inte – som för underhållningsförfattarna – vad "budskapsförfattarna" primärt eftersträvar (s 17).

Denna strävan efter ärlighet i budskapet innebär för många författare att gå in under "tvånget att försaka": det är få författare förunnat att leva enbart på sina budskapslitterära ambitioner. Därmed uppstår problemet hur detta tvång skulle kunna "adlas till frihet". Tidigt stod vägen klar: det gällde för budskapsförfattarna att öka "förmågan att begära". Man bildade Författarföreningen som en facklig organisation för att tillvarata sina intressen mot marknaden (förlagen) och mot statsmakterna (s 28 f.). Men vad kunde egentligen en författarorganisation göra? Författarna är ju inte arbetstagare hos förlagen eller staten, utan egenföretagare. Strejkvapnet är inget författarna kan utnyttja för att öka sin makt att begära.

Föreningens strategi blev dels att framträda som en *profession*, dels att upprätthålla en organisatorisk *disciplin*. Båda delarna skulle, menade ledningen, skapa

förtroende för föreningen och ge den en maktposition gentemot dess upplevda motparter (s 33 ff.).

Li Bennich-Björkman menar – och däri jag håller med henne – att författarföreningen varit politiskt framgångsrik i dessa sina strävanden. Undan för undan har den flyttat fram sina positioner. Idag sköter författarnas representanter i författarfonden fördelningen av den kollektiva delen av den bibliotekersättning, som kom 1954, och som i allt väsentligt bygger på den modell föreningen förde fram redan 1947.

Sett på så sätt har onekligen organisationsstrategin ökat "makten att begära" och kunnat "till frihet adla tvånget att försaka". Men ett par punkter menar jag att författarinnan gått lite för lätt förbi:

- För att bli en maktresurs, måste det man kontrollerar verkligen eftertraktas av andra. Varför blev egentligen författarnas professionella kompetens efterfrågad av staten?
- Om det var både frihet och trygghet författarna ville ha, varför satsade de inte på en renodlad upphovsmannarättslig ordning gentemot nyttjarna? Varför överhuvudtaget gå in i en korporatistisk relation, när alternativet redan fanns i form av en privaträttslig ordning à la STIM up a?

En maktresurs är, som Li Bennich-Björkman påpekar (s 30 f.), en relation; man kontrollerar något som andra är intresserade av. Hennes huvudtes är att författarna har varit skickliga på att göra sin organisation attraktiv, dels genom att den visat sig "pålitlig" i umgänget med staten, dels genom att den i andras ögon höjt författarnas "professionella" status.

Mot detta kan man hävda att författarnas framgång lika gärna kan ha berott på att det förelåg ett grundläggande politiskt behov av deras medverkan. Med det demokratiska genombrottet, och med statslojalismen och kulturnationalismen förvisade till den kulturpolitiska historiens skräpkammare, kunde staten inte legitimera ett stöd till litteraturen och andra sköna konster utdelat på rent politisk-administrativ väg. I demokratierna är det inte, som i diktaturen, gångbart att "adla tvång till frihet" genom ett Statens Bokverk, där författarna innehar tjänster som chefer på socialrealistiska byrån, direktörer på poesiroten eller ansvariga för novellsamlingarna, allt efter den förtjänst och nytta de anses göra staten genom sitt skrivande.

Jag skulle för min del ha önskat, att denna del av relationen mellan den demokratiska staten och författarna rönt större uppmärksamhet i avhandlingen. Visar debatten om litteraturstödet inga nedslag av fruktan för att göra något som skulle kunna uppfattas som censur?

Men varför blanda in staten överhuvudtaget? Man kunde ju ha satsat helt och hållet på att via upphovs-

mannarätten öka ”förmågan att begära” direkt ersättning från brukarna av den litterära produkten. Exemplet fanns inom musiken. Redan 1923 hade STIM upa börjat sin verksamhet. Genom alltmer omspannande avtal med dem som återger musikaliska verk har tonsättarna skaffat sig ”makten att begära” ersättning. Staten är på intet sätt inblandad; dess stöd till musiken utges i andra former.

Förvisso kan Li Bennich-Björkman hävda att detta spår följts i avhandlingen. 1930-talets diskussion i författareföreningen om låntagaravgifter på biblioteken (s 82 ff.) gällde i grunden ett system principiellt likt det STIM utvecklade på musikens område. Men idén dog sottedöden p g Folkbildningssveriges motstånd. Det intressanta i sammanhanget är emellertid, att i dessa privatiseringens och budgettätstramningens dagar kan alternativet få kännbar aktualitet. Om kommunerna inför låntagaravgifter för att överhuvudtaget kunna köpa in författarnas böcker, om biblioteken privatiseras, då kan staten komma att ompröva sitt bidrag till Författarfonden, och då kan STIM-modellen bli något att överväga också för författarna.

III

Hur kunde det då komma sig att vi fick en biblioteksersättning, där en del går direkt till enskilda författare, medan en annan del omfördelas inom författarskrået av författarnas egna representanter?

Författarinnan hävdar med viss emfas att *partistrategin* fällde avgörandet. Under åren strax efter andra världskriget stod kampen om de ”intellektuella” hård mellan främst kommunisterna och socialdemokratin. Sveriges Kommunistiska Partis styrelse hade den 20 oktober 1946 – dvs alldeles efter det att partiet nått 11,2 procent i kommunalvalet – antagit riktlinjer för ett ”demokratiskt kulturprogram”. Det syftade till att ”frigöra kulturlivet och kulturarbetarna från direkt och indirekt beroende av monopolkapitalet”. Biblioteksväsendet skulle ”utvecklas och populariseras och litteraturen göras lättare tillgänglig för folkets breda lager”, och kulturarbetarna ”få fullvärdig ersättning för sitt arbete”.²

SKP förespeglade således en politiskt ledd radikal omvälvning av kulturlivet som skulle leda till att ”tvånget att försaka” försvann. Genom artiklar, motioner i riksdagen och deltagande i bl a fackföreningsrörelsens konferenser om kultur (s 163 f, 195 ff.) agerade kommunisterna för att dra till sig de intellektuella. Som nämndes inledningsvis drar Li Bennich-Björkman därav slutsatsen att ”SKP:s påfallande ’offensiv’ för att etablera sig som det kulturradikala partiet i Sverige, i kombination med det hot som partiet under dessa år uppfattades som, drev socialdemokraterna till en mer

aktiv politik som primärt kom att riktas mot författarna.” (s 199).

Här inställer sig flera frågor. Hur kan det komma sig, att huvuddelen av den socialdemokratiska kulturpolitiska aktiviteten kommer *efter* Prag-kuppen i februari 1948? Då drabbades ju SKP av omedelbara trovärdighetsproblem, som ledde till en halvering av väljarandelen vid valen i september. Skulle det verkligen ha varit så, att ett ständigt krympande kommunistparti kunde göra socialdemokraterna så oroliga för de opinionsbildande författarna, att detta påverkade regeringspartiets hållning ännu vid bokutredningen betänkande 1952 och vid propositionsskrivandet 1954?

En sådan slutsats ter sig märklig också mot bakgrund av vissa passager i avhandlingen, som berör socialdemokratins förhållande till kommunisterna vid denna tid. Författarinnan påpekar att i såväl partitidskriften *Fakta* som i *Argument*, vilken utsändes till partifunktionärerna, under flera års tid förekom kommentarer till konflikten med kommunisterna (s 195). Samtidigt framkommer i intervjuer med ett par av dåtidens socialdemokratiska författarpersonligheter att dessa inte hörde något om att partiledningen oroades över kommunisternas initiativ (s 198).

Lägg därtill att partisekreteraren Sven Aspling på 1952 års kongress i allt väsentligt avskrev det kommunistiska hotet, bl a med hänvisning till 1948 års Pragkupp (s 194), och strategitesen framstår som något tveksam.

Men vilket annat spår skulle man kunna följa? Författarinnan anvisar i sina utgångspunkter två möjligheter: att det förelåg en *värdegemenskap författare-politiker*, eller att *ideologiska* överväganden fällde utslaget.

Man kan i den förtjänstfulla analysen i kap 6 se spår av en förskjutning i socialdemokratins inställning, från ett tidigare förhärskande *demokratiseringsperspektiv* till ett synsätt som också innefattade förståelse för *konstnärernas* situation i det gryende välfärdssamhället. Både bland vad författarinnan kallar *opinionsbildarna* – dvs intellektuella i fackföreningsrörelsen liksom vissa författare – och inom *rörelsen* växer denna insikt om kulturarbetarnas villkor. En sista bastion mot anammandet av *konstnärsperspektivet* tycks ha varit LOKongressen 1951 (s 178). Partikongressen 1952 var visserligen ganska avslagen i kulturfrågorna, men det nya kulturpolitiska programmet *Människa och nutiden* förde *de facto* fram kravet på biblioteksersättning (s 182).

De många konferenserna under perioden 1947–1955 vittnar också om att man gradvis kom att få en viss värdegemenskap mellan författarföreningen och ledande författare å ena sidan, och socialdemokratin å den andra. Som ett bevis härpå kan man se den samsyn som växte fram mellan de båda socialdemokratiska nyckel-

personerna i spelet om biblioteksersättningen – författarföreningens Stellan Arvidsson och ecklesiastikdepartementets statssekreterare Ragnar Edenman. Den senare hänvisade uttryckligen till författarföreningen i sin argumentation för en biblioteksersättning via statsmedel (s 115). Han tog kontakt med författarföreningen redan kort efter utredningsstarten i november 1948 (sic! *långt efter* Prag-kuppen och *efter* det att 1948 års val kapat SKP till hälften) (s 125). Arvidssons ställning inom socialdemokratin var stark (s 136–7, 190), och han stod på god fot med Edenman (s 183). Arvidsson tycks ha utnyttjat rollen som ordförande i författarföreningen för att påverka utgången av ersättningsfrågan: uppvaktningen till Erlander inför propositionsarbetet tyder på detta, liksom också på en värdegemenskap mellan författarförbundet och partiledaren i frågan (s 183).

Även om mycket av detta skulle kunna ses som uttryck för strategiska överväganden hos socialdemokratiens ledning kan man samtidigt inte blunda för – vill jag hävda – att de värderingar författarföreningen vid denna tid omhuldade också delades av socialdemokratiens ledning. Den ”nya generationen” inom socialdemokratin och i författarföreningen talade definitivt samma språk i denna kulturpolitiska fråga.

IV

Också *ideologin* kan trots allt ha spelat en viktig roll för det Li Bennich-Björkman kallar ”genombrottet”, dvs att författarna fick igenom sin idé om en biblioteksersättning, i vilken en del omfördelas på andra grunder än lånefrekvens. Ideologitesen kan drivas längs två linjer: för det första utifrån *demokratiseringsperspektivet*, och för det andra utifrån tanken att en form av demokratisk överideologi kan ha legat bakom det sätt på vilket biblioteksersättningen och omfördelningen av de kollektiva medlen ordnades. Den första frågan handlar om något som faktiskt kommer bort, den andra om något som egentligen aldrig dyker upp i denna avhandling.

Demokratiseringsperspektivet i kulturpolitiken handlar om ”synen på kultur i förhållande till ’mottagarna’” (s 145). Så som författarinnan lägger upp det i sin förtjänstfulla kategorisering av ståndpunkter och argument rörande förhållandet mellan staten och kulturen (kap 3) kan detta förhållande antingen ses som en fråga om medborgarnas *smakfostran* eller om publikens *valfrihet* (s 55 ff.).

Paternalistisk smakfostran hade tidigt gjort sig gällande inom socialdemokratin. Den starka gruppen folkbildare, som författarföreningen var så rädd för när förslaget om en låneavgift på biblioteken först lanserades på 1930-talet (s 40 ff), var exempel härpå. Författarinnan finner två smakfostrande riktningar inom socialde-

mokratin; den *erövrande* och den *utopistiska*. För den förre gällde det att inom den gällande smakens gränser erövra den borgerliga finkulturen åt arbetarklassen (s 145 f.). Utopisterna däremot syftade till att fostra fram en arbetarklassens egen kultur, symboliserad av den ”nya människa” som socialismen skulle frambringa (s 147 f.).

I partiet dominerade, säger författarinnan om situationen strax efter kriget, (s 166) ”fortfarande demokratiseringsperspektivet”. Och hos Erlander tycks ibland ha funnits en linje som närmast kan betraktas som utopistisk (s 167). Partikongressen 1948 diskuterade kulturpolitiken i demokratiseringens tecken (s 170). Och i bokutredningens direktiv 1948 fanns tydligen ett erövrande perspektiv: ”värdefull litteratur” skulle göras tillgänglig för ”alla svenska hem” (s 172).

Men det fanns också en *pluralistisk* hållning inom socialdemokratin. För den var det viktiga inte att *innehållet* i kulturen skulle vara styrande princip för statens stöd. I stället skulle den enskildes *frihet att välja* vara vägledande. Statsministrarna Hanssons och Erlanders hållning (s 149 f.) uttryckte detta. Författarinnan hävdar också att Erlanders uppfattning låg ”närmare en pluralistisk än en smakfostrande syn” (s 150).

Men nu kommer vi till det märkliga i avhandlingen: smakfostransideologin försvinner undan för undan i författarinnans skildring av det socialdemokratiska tänkandet om kulturpolitik under den efterkrigsepok kap 6 omfattar. Demokratiseringstanken dominerar visserligen LO-ordföranden Axel Strands svar på kulturpolitiska motioner på LO-kongressen 1951 (s 178), och det stora kulturpolitiska programmet vid 1952 års partikongress – *Människan och nutiden* – visade ”en förnyad inriktning på folkbildning” (s 183). Och i bokutredningens betänkande levde tanken fortfarande kvar (s 183).

Men samtidigt är det som om pluralismen segrar utan kamp. Det refereras ingen diskussion i partiet eller i riksdagen rörande det ideologiskt riktiga att via biblioteksersättningen stödja all slags litteratur, dvs även sådant som enligt smakfostrarna egentligen inte borde släppas in i ”alla svenska hem”. Lade sig verkligen smakfostrarna i socialdemokratin utan strid? Segrade på detta område tanken om ”jämlighet i förutsättningar” över den om ”jämlighet i utfall”, och hur gick det till?

Jag frågar inte minst därför att man i propositionen 1954 kan spåra en viss vridning i urvalet av vilka remissyttranden som ges utrymme. Av folkbildningsförbunden refereras TBV, KFUM/KFUK, Medborgarskolan, SLS samt Folkbildningsförbundet. KFUM/KFUK och Medborgarskolan ville ha låntagaravgifter, precis som högerns motionärer. Men: ABF:s yttrande refereras inte, trots att ABF var remissinstans! Vi kan alltså inte

därifrån veta, huruvida ABF vid denna tid höll fast vid en paternalistisk inställning att bara "värdefulla" författare skulle få ersättning.³

Att pluralismens princip om valfrihet segrade – inga låntagaravgifter, ingen diskriminering av vissa kategorier av litteratur – innebar, vill jag hävda mot författarinnan, att också *ideologiska* faktorer hade betydelse för "genombrottet". På den interna socialdemokratiska partiarenan, så är min hypotes, gick paternalismen mot sottedöden, och tanken om valfrihet vann allt starkare anklang. Exempel härpå är Erlanders valbroschyr från 1954 – *Människor i samverkan* – vars tema var utbyggnaden av den offentliga sektorn för att öka valfriheten. Likaså kan nämnas en viss Olof Palmes artikel om betydelsen av "jämlighet i möjligheter" i *Tiden* 1953. Hur denna idémässiga omsvängning från paternalism till pluralism gick till inom socialdemokratien, och om kulturpolitiken var dess första område är – för att nyttja en sliten kliché – ett ämne som söker sin författare.

Det finns också ett annat vad jag vill kalla ideologiskt tema som är betydelsefullt för "genombrottet". Jag tänker då på överideologin om det illegitima för en politisk demokrati att lägga sig i det fria konstnärliga skapandet, att på något sätt agera så att det påminner om censur. Detta tema om yttrande- och tankefrihet kommer på något underligt sätt bort i avhandlingen. Detta är inte minst överraskande mot bakgrunden av ett nyckeluttalande av Tage Erlander: "Vi måste akta oss för att låta staten ingripa och dirigera framför allt på områden där den fria opinionsbildningen kan påverkas." (s 171).

Här har vi, hävdar jag, en mycket viktig "överideologisk" anledning till att författarföreningens skrivelse från november 1947 om biblioteksersättningen och dess administration nästan till punkt och pricka blev offentlig politik sju år senare. Det hade varit intressant om författarinnan ansett det mera mödan värt att följa detta spår.

V

Låt oss så till sist återvända till frågan om författarnas autonomi. Har de verkligen "till frihet adlat tvånget att försaka" genom sin "makt att begära", sedan 1985 stadfast i en "förhandlingsrätt" om biblioteksersättningens storlek (s 236 ff.), och sin "makt att fördela" genom representationen i Författarfonden?

För att någorlunda klara ut den frågan, måste vi återvända till författarinnsans begrepp *autonomi*. En organisations autonomi kan enligt henne mätas som dess "förmåga att kontrollera för organisationen väsentliga utfall". Med Hernes utvecklar hon detta ytterligare till att låta autonomi beteckna "andelen av kontroll en aktør selv har over sine interesser". Kontrollen över "väsent-

liga intressen" är det avgörande för om autonomi ska anses föreligga; för författarorganisationernas del utgör "rätten att fördela stipendiemedel" ett sådant intresse (s 30).

För att nå autonomi har organisationen två vägar; dels bör den öka kontrollen över andras intressen, dels öka andras intresse av det den själv kontrollerar (s 32). På så vis uppstår bytesvärden att utnyttja för att nå sina mål.

Det föreligger minst tre olika användningar av autonomi-begreppet i kapitlen 9 och 10. På den *organisatoriska* nivån diskuteras autonomi dels som författarorganisationernas *rätt att fördela stipendiemedel* från den kollektiva delen av biblioteksersättningen, dels *författarföreningens kontroll över sin egen ekonomiska bas*. På den individuella nivån diskuteras autonomi som det självpåtagna "tvånget att försaka": frånvaron av anpassning till en publik, politiker, eller andra utomstående (s 320 f.).

I avhandlingen hävdas att författarföreningen "lyckats driva fram en policy som i sig förenar organisationell autonomi och ekonomisk försörjning" (s 321). Men har då detta inneburit att den svenske budskapsförfattaren – med Stagnelii ord – "helgad och försonad" kunnat lämna "stoffets kretsande planeter" och "ingå genom ärans portar"?

Jag tolkar författarinnsans svar som ett nej med tvekan. Hon säger (a) att en fullständig organisatorisk autonomi inte uppnåtts formellt (pengarna kommer ju ändå från staten), men (b) att författarorganisationerna i praktiken är herrar i egen sak vad gäller fördelningen av stipendierna (intressant organisationssociologisk kartläggning här!), samt (c) att de individuella författarna är beroende av kollegernas bedömning för att få stipendier och därmed en viss frihet från försakelsen.

Beträffande (a) har jag ingen mot författarinnsans avvikande åsikt. Men vad gäller (b) och (c) skulle jag vilja hävda att det paradoxalt nog råder både organisatorisk och individuell heteronomi, inte under staten eller kollegerna, utan under den förhatliga marknad budskapsförfattarna ansett sig tvungna att försaka!

Låt mig utveckla denna tes. För det första är författarfondens konstruktion sådan, att storleken på det fördelningsbara beloppet ökar ju fler författare som har en utlåningsfrekvens över de sk avtrappningsreglerna (s 252). För det andra visar det sig, att författarfonden av de omfördelningsbara medlen lämnar en icke oansenlig pott som stöd till författarförbundets administration. Man kan förmoda – tyvärr saknas sådana intressanta siffror i avhandlingen – att många av de författare som drabbas av avtrappningen och därmed bidrar till omfördelningen, är marknadstillvända underhållningsinriktade personer, dvs just sådana som aldrig

skulle kunna komma ifråga för de stipendier kollegerna i författarfonden bestämmer över. Inte heller har de samma behov av förbundets organisatoriska tjänster som övriga författare. Men pengar luktar inte, så författarrepresentanterna betraktar tydligen inte detta som ett besvärande beroende av de marknadskrafter de egentligen vill stå fria ifrån.

Dessutom visar det sig att den kollegiala bedömningen alls inte är autonom, och baserad på helt igenom kollegiala, professionella bedömningar av en *freischwebende*, av alla litterära eller andra konjunkturer oberoende kvalitet. Tvärtom görs explicit bedömningen på författarens produktivitet, på hennes eller hans "senaste bok". Att ha kommit ut med minst två böcker på kommersiellt förlag är ett viktigt kriterium. Det innebär, erkänner författarinnan, att "marknadsmekanismerna i form av förlagens bedömningar åtminstone indirekt spelar en betydande roll i systemet." (s 284).

Jag menar att författarinnan varit alltför försiktig här. Visst har vi en korporatistisk ordning på författarpolitikens område. Visst har vi en klar funktionsuppdelning mellan staten och författarna. Visst står den förra för pengarna, de senare för fördelningsbesluten. Men någon autonomi i meningen att författarna lyckats "till frihet adla tvånget att försaka" tycks inte ha uppnåtts. Den förhatliga marknaden slinker in bakvägen och blir – för att än en gång citera Stagnelius – för litteraturen "dess bestämmelse i sinnevärlden". Om detta hade författarinnan kunnat säga mera. Marknaden i form av förlagen är ju själva basen för såväl författarna som för den utlåning vilken Författarfonden – enligt den underbara fiktion den här boken handlar om – baserar sin omfördelning på. En vidgad diskussion om autonomi – heteronomi i förhållandet mellan författarna och marknaden hade enligt min mening kunnat tillföra avhandlingen ytterligare kvalitet.

VI

En fakultetsopponents "bestämmelse i sinnevärlden" är att kritiskt granska den framlagda avhandlingen. Därvid läggs tyngdpunkten ofta vid punkter som saknas, eller som kunnat utvecklas mera. Det som ovan sagts bör emellertid inte få undanskymma det bestående intrycket av denna avhandling som en utomordentligt stimulerande, välskriven och påfallande mogen framställning. Alldeles särskilt har det tilltalat mig att författarinnan vågat följa den skytteanska traditionen: avstått från tyngande teoretiska inledningsavsnitt, infört sparsmakade begreppsliga och metodmässiga reflexioner där de naturligen hör hemma, och skrivit på ett språk som är ämnet värdigt.

Som ett vackert exempel på den andra av dessa tre förtjänster framstår det tredje kapitlet, där författarin-

nan reder ut perspektiv och ståndpunkter i debatten om statsstöd till kulturen. Men förtjänsterna stannar inte vid de som "naturligen" kan förväntas från den som arbetar inom en idéanalytisk tradition. Författarinnan visar i avsnitten om författarförbundet och författarfondens arbete att hon också kan utnyttja ett omfattande intervjumaterial till att karlägga hur korporatismen fungerar i praktiken.

Lennart J Lundqvist

Noter

- ¹ Framställningen anknuter till min fakultetsopposition 15 mars 1991.
- ² Mot. FK 1947:137 (k), bil.
- ³ Prop. 1954:133, s 34 ff.

MATS BÄCK OCH TOMMY MÖLLER: *Partier och organisationer*. Stockholm 1990: Publica

En av de viktigaste och mest ansvarsfulla uppgifterna i den akademiska världen är att skriva läroböcker. Uppgiften kan verka mycket enkel; det gäller att skriva ihop en text utifrån några böcker och uppsatser som man redan har läst. Men en grundläggande lärobok är någonting annat än ett antal ihopsatta bokreferat. En lärobok skall uppfylla flera syften. Författaren skall på ett lätt begripligt sätt sammanfatta aktuell forskning, definiera begrepp och termer samt förklara teori. Kanske den viktigaste pedagogiska uppgiften är att väcka intresse för ämnet hos studenterna, inspirera dem att fortsätta ställa frågor och bidra till deras förmåga att analysera svensk politik. Denna pedagogiska uppgiften kräver mycket av en läroboksförfattare. Man måste genom en intressant uppläggning och ett antal bra exempel hålla samman texten. Det krävs med andra ord en analytisk ansats, en problemställning eller röd tråd genom texten.

Som det beskrivs på omslagets baksida är boken *Partier och organisationer* avsedd "för grundläggande högskolestudier men bör vara av stort värde även för gymnasiet och vuxenutbildningen samt för politiskt aktiva och allmänintresserade". Tyvärr har inte författarna lyckats skriva en intresseväckande bok om svenska partier och organisationer för dessa målgrupper. De har misslyckats av flera skäl.

Partier och organisationer är en omarbetning och ny skrivning av Mats Bäcks bok *Partier och organisationer i Sverige* (Publica, 1980). Författarna framhåller med all

rätt att mycket har hänt sedan den första boken skrevs. Dispositionen känns igen från den tidigare boken. Första delen handlar om de politiska partierna, den andra om Organisationssverige. En ny tredje avdelning kallas "Partier och organisationer inför framtiden".

Del 1 bidrar med mycket fakta och kronologi om det svenska partiväsendet. Den avhandlar partiernas historia, rättsliga reglering, åsikter och handling, ideologiska utveckling, konflikter och skiljelinjer, väljarkår och partifolk samt finansiering och uppbyggnad. Dessa intressanta rubriker gömmer en tämligen platt, oanalytisk diskussion och författarna visar inte hur det egentligen förhåller sig mellan och inom partierna på dessa punkter. Diskussionen stannar inom rubrikens ram. Text har inget försök gjorts att analytiskt sammanfatta hur partiernas uppbyggnad har förändrats över tid (se Panebianco¹ för en intressant diskussion), hur denna förändring har påverkat relationerna till väljarna, synen på partiledarskap, partistrategi samt hur de svenska partier som tillkom när Sverige blev en industriell nation klarar övergången till postindustrialismen.

Del 2 är disponerad på ett likartat sätt och ungefär samma kritik kan riktas mot uppläggningsdelen. Kapitlen är faktainriktade och analysen lyser med sin frånvaro. Ett intressant diagram över de nya rörelserna (s 139) vad gäller målsättning och arbetsmetod ges, men man önskar att ett jämförande diagram över de gamla, etablerade rörelserna hade presenterats.

Arbetsmarknadens organisationer betonas starkt i boken av förståeliga skäl. Dock saknas en systematisk diskussion över andra viktiga svenska rörelser, som endast omnämns.

Intresseorganisationers och folkrörelserns försök att påverka offentliga myndigheter avhandlas i ett kapitel. Men det är anmärkningsvärt att det över huvud taget saknas en diskussion om hur Organisationssverige är verksamt i svensk politik i bredare mening. Organisationernas opinionsbildningsresurser och satsningar avhandlas på drygt en sida och förekomsten av lobbyverksamhet diskuteras inte alls.

Del 3 handlar om helhet och särintressen i svensk politik. Partiernas aggregeringsproblem och organisationernas artikuleringsproblem diskuteras på några sidor; hur självklar denna tudelning är kan i och för sig diskuteras. Författarna ställer frågan om partierna och organisationerna går mot en legitimitetskris. De förutspår en försvagning av partiernas folkrörelsekaraktär. Författarna diskuterar alltför summariskt att denna tendens tar sig flera uttryck: partierna blir mer professionella och mediaanpassade, tyngdpunkten i verksamheten förskjuts från medlems- till väljarnivå och partiernas roll som förbindelselänkar mellan medborgarna och statsmakten tycks genomgå en förändring.

De etablerade organisationernas framtid ser inte ljusare ut.

Det finns ett antal allvarliga brister i boken. En sådan är att författarna inte på något sätt analyserar partier och organisationer tillsammans – hur de samverkar med varandra, motarbetar varandra samt röjer väg för varandra. Det finns en oändlig mängd intressanta frågor som kan ställas här, tex varför det bildas ett parti istället för en folkrörelse eller tvärtom? Hur viktiga är partier respektive organisationer när det gäller att få frågor på dagordningen? Och hur främjar partier respektive organisationer politisk demokrati? I svensk historia var de första folkrörelserna betydelsefulla för Sveriges demokratisering och man undrar vilken roll de nyare rörelserna och partierna spelar för demokratis utvidgning och utveckling. Forskning på detta område saknas i stor utsträckning för Sverige men författarna kunde ha fört ett principresonemang utifrån den stora mängd forskning som finns om andra länder.

Det finns dessutom en mer eller mindre uttalad konflikt mellan de nya och gamla partierna och rörelserna vad gäller arbetsmetod och målsättning som författarna systematiskt borde ha behandlat. Författarna diskuterar det svenska partisystemets huvuddimensioner – vänster-höger och tillväxt-ekologi – men analyserar aldrig riktigt betydelsen av materialistiska kontra post-materialistiska värderingarna för konflikter mellan och inom partierna och organisationerna.

En annan mycket allvarlig brist i boken är att massmedias roll knappast diskuteras. Man undrar kort sagt hur det över huvud taget är möjligt att skriva en bok om partier och organisationer utan en särbehandling av massmedias roll i såväl dessa aktörers interna som externa verksamhet. Vad betyder det egentligen att Yngve Holmberg var en "svensk Kennedy" (s 101) eller att Olof Johansson "hamnade i *rampljuset* som kontroversiell energiminister" (s 104, min kursiv)? En läroboksförfattare är skyldig att reda ut terminologin om inte boken endast skall förmedla klichéer och studenterna skall undra varför den används som kurslitteratur.

Ett annat ämne som ytligt behandlas i boken är internationaliseringens och EG-anpassningens inverkan på svenska organisationer och partier. Ett tredje är den roll som ledaren spelar i dessa organisationer. Avsnittet om partiledarnas popularitet snuddar endast vid den senare problematiken. Organisationernas ledarskap diskuteras inte.

Andra kritiska anmärkningar gäller definitioner och begreppsanvändning. Ibland definierar författarna vissa termer som senare inte används i boken, andra gånger råder det förvirring kring definitionerna. Denna kritik kan belysas med ett par exempel. Adjektivet "populistisk" använts på ett felaktigt sätt för att beskriva det so-

cialistiska blockets hållning ifråga om styrelseskicket (s 72-3) och vilseleder läsarna. Organisationer utgör inte "ett skydd mot manipulation av massorna genom att de erbjuder alternativa lojaliteter" i massamhället (s 220), ty per definition finns det inte några självständiga organisationer i massamhället.

Michele Micheletti

¹ Angelo Panebianco 1988. *Political parties: Organization and power*. Översättning av Marc Silver. New York: Cambridge University Press.

ROBERT A DAHL: *Democracy and Its Critics*. New Haven & London, 1989: Yale University Press.

Platon var upptagen av det godas idé. När han tecknade sitt samhällsideal i dialogen *Staten* riktade han uppmärksamheten på hur kunskapen om det godas idé, som formar individens moral, skulle komma samhället till godo. Eftersom kunskap om det goda krävs för att göra det goda, måste statens ledare ha denna kunskap. De väktare som ska ägna sig åt landets styrelse ska uppfostras och utbildas till sin uppgift, och leva i avskildhet från det övriga samhället.

Liknande idéer om hur staten bör styras av förmyndare återfinns i den kommunistiska föreställningen om proletariats diktatur och i BF Skinners utopi. Gemensamt för dessa åskådningar är att medborgarna behöver förmyndare eller beskyddare för att leva bättre och bli lyckligare. Kunskap om det gemensamma bästa och de bästa medlen att nå det är en "vetenskap", bestående av objektivt värderade sanningar, och denna kunskap kan endast besittas av ett fåtal. Att föreställningarna inte enbart är avlägsna, antika, teoretiska drömslott utan även väglett nutida samhällsformare hos oss framgår med all önskvärd tydlighet i Yvonne Hirdmans *Att lägga livet till rätta*.

I *Democracy and Its Critics* är företrädarna för denna förmyndaridé en grupp kritiker som blir måltavla för Robert A Dahl i hans försvar av demokratin. Han vänder sig både mot föreställningen att det skulle finnas en grupp med särskilt hög moralisk och intellektuell kompetens till vilken makten kan överlämnas och mot föreställningen att denna, givet att den finns, rättfärdigt skulle kunna ges i uppgift att styra i det gemensamma bästas namn.

Anarkisterna är en andra grupp kritiker Dahl bemöter. Kan våld någonsin rättfärdigas, är staten nöd-

vändig och är vi skyldiga att stödja staten och lyda dess lagar? När Dahl argumenterar för en (demokratisk) stat utgår han från att det egentligen inte finns något annat realistiskt alternativ som medför mindre våld. Han anser det vara medborgarnas skyldighet att lyda staten, men tillägger samtidigt att det finns situationer där civil olydnad kan vara berättigad.

Dahls rättfärdigande av demokrati är pragmatisk och han förespråkar demokrati på empirisk grund. Trots alla brister, är demokrati att föredra framför alla andra kända styrelseskick. Den demokratiska processen är överlägsen på åtminstone tre sätt. Den skapar en frihet som inget annat statskick kan göra. Den gynnar mänsklig utveckling och utgör det säkraste sättet varmed människor kan skydda och utveckla sina gemensamma intressen. Demokrati kan således vara ett instrument för att utveckla självbestämmande, självutveckling och gemensamma intressen.

Dessutom utvecklar han vad han kallar "the Strong Principle of Equality" som föreskriver att alla medlemmar är tillräckligt kvalificerade för att delta i det kollektiva beslutsfattandet, och att ingen är så mycket bättre kvalificerad än någon annan, att de ska få förtroendet att göra de kollektiva och för medborgarna bindande besluten. Dahl elaborerar sedan med principens implikationer och presenterar sitt förslag till en teori om den demokratiska processen som bygger på kriterier om effektivt deltagande, jämlik röststyrka, upplyst förståelse, kontroll över dagordningen och inkludering av alla vuxna medborgare.

Demokratins kritiker i form av anarkister och förmyndare avhandlas i bokens andra del, medan demokratins rättfärdigande diskuteras i den tredje. Bokens inledning handlar om demokratins källor i Aten och om framväxten av idéer om republikanism, politisk jämlikhet och representation. I bokens fjärde del tar Dahl upp andra, mer moderata former av kritik av demokratin. Han diskuterar bland annat vilken beslutsregel som bör föreskrivas i en demokrati och bemöter kritiken av majoritetsregeln i vissa situationer. Vidare diskuterar han vad som konstituerar ett demos.

Del fem ägnas åt polyarki och den moderna demokratin i nationalstaten. Dahl redogör för sin välkända uppsättning institutioner som är nödvändig för den demokratiska processen. Frågan om vilka faktorer som gynnar eller förhindrar stater från att passera tröskeln till demokrati tas upp. Vidare behandlar han elitism samt slutligen begreppet det gemensamma bästa. I avvägningen mellan form och innehåll bör man, argumenterar han, se den demokratiska processen som ett värde i sig själv och som en viktig faktor för att kunna nå det gemensamma bästa.

Som avslutning diskuteras demokratins framtidsut-

sikter sett i ljuset av ökad internationalisering och fortsatt teknisk utveckling. Dahl konstaterar att flera djupgående samhällsförändringar har ägt rum som påverkar framtidsprognosen. Allt fler stater demokratiseras för att legitimera sitt styre, demokratiska stater blir förebilder för andra stater och får ett allt starkare direkt inflytande och makt på den internationella arenan. I ett historiskt perspektiv linjerar Dahl upp tre viktiga demokratitransformationer. Den första är demokratins födelse i stads-staten. Den andra är den moderna demokratins utveckling från förra århundradet då demokratin baseras på nationsbasis och representativt styre. Till sist överväger han möjligheten att vi står inför ett tredje demokratiskt genombrott, då skalan ökar till det transnationella, då demokratin sprids till fler länder och då demokratins omfattning vidgas till att i större utsträckning omfatta tex den ekonomiska sfären.

Han ställer sig emellertid inte odelat positiv till utsikterna om en tredje övergång. Erfarenheter av hur bräckliga unga demokratier är ger anledning till farhågor om demokratins vidare spridning. För att överleva måste demokratin vara djupt förankrad och tillämpas i hela demos. Hotet om vidgade kunskapsklyftor mellan en välinformerad elit och vanliga medborgare är ett annat bekymmer. En lösning på det problemet ser Dahl i utvecklingen av telekommunikationen. Den nya tekniken möjliggör skapandet av lättillgängliga informationsbaser, möten där deltagarna kan stanna i hemmet, voteringar via hemterminaler m m. Fantasi fullt kan man tycka, men är det verkligen värdefullt för demokratin?

Mer optimistisk förefaller Dahl vara när det gäller att öka det politiska deltagandet och att vidga demokratin till nya sfärer i polyarkierna. I en utopisk redogörelse skisserar han utvecklingsmöjligheterna för ekonomisk och industriell demokrati. Han propagerar för en förändrad ekonomisk ordning i USA och för att flera sammanslutningar, som idag inte regleras enligt den demokratiska processen, demokratiseras. Det ekonomiska systemet ska inte enbart betraktas som ett instrument för produktion och allokering av varor och tjänster utan även som ett instrument för utveckling och fördelning av en större mängd av värden, inklusive demokratiska. Genom ekonomin ska politiska ojämlikheter utjämnas när alltför skev resursfördelning hindrar vissa grupper från deltagande i det gemensamma beslutsfattandet. Företag bör bli arbetarstyrda. Givet att man lämnar föreställningen om att ett företag är en sammanslutning skapad genom avtal mellan fria individer och i stället ser det som ett system av makt och auktoritet, är det då inte rimligt att det ska styras demokratiskt?

Jag föreställer mig att Dahl ger uttryck för en åsikt som betraktas som relativt radikal i USA. För en skandinav, med debatter om löntagarfonder, medbestäm-

mande och andra liknande reformer i färskt minne, förefaller emellertid argumenten formulerade i ideologisk motvind. De praktiska reformförsöken hos oss ger inte enbart mersmak. Problemet är inte om jämlikhet är värdefullt utan om att den många gånger står i motsättning till andra värden och att vi tvingas göra val eller avvägningar. Om avvägningen mellan dessa konkurrerande värden ska ske i en demokratisk process finns risken att jämlikhetsmålet nedprioriteras, i synnerhet om resurserna redan i utgångsläget är snedfördelade. Banar inte argumentationen för ökad ekonomisk och industriell demokrati i sådana fall automatiskt vägen för revolutionära i stället för demokratiska processer och för förmyndare som påstår sig kunna värna om jämlikheten och stå över personlig vinning i politiken? Banas inte vägen också för planekonomi, förlorad ansvarighet, ineffektivitet, osv?

Problemets kärna består av att bestämma på vilket sätt valet ska göras så att jämlikhetsreformer kan genomföras samtidigt som andra demokratiska värden, så som personlig frihet, skyddas. Det östeuropeiska exemplet visar att alltför idoga försök att skapa "det jämlika samhället" endast ger utrymme för nya orättvisor och framför allt ett förmyndar- och kontrollsamhälle. Dahl uppmärksammar givetvis dilemmat, men blir oss svaret skyldig. Strategin han föreslår – att reducera orättvisor snarare än att finna vägar till den perfekta jämlikheten – ger oss dålig vägledning när vi tvingas avväga den politiska jämlikheten mot andra värden, tex ekonomisk effektivitet. Hur ska man ta ställning till det nyliberala favoritexemplet med valet mellan det jämlika, men fattiga samhället och det ojämlika, men rika?

Redan i *A preface to economic democracy*, där idéerna om en annan ekonomisk ordning först utvecklades, vände sig emellertid Dahl mot det väletablerade synsättet att politisk jämlikhet eller demokrati står i motsättning till frihet. Om demokrati betraktas som en grundläggande rättighet, består en persons fundamentala frihet delvis av möjligheten att utöva denna rättighet. En konflikt kan uppstå då en majoritet utövar sina demokratiska rättigheter och därigenom begränsar eller inkräktar på en minoritets fri- och rättigheter. Det är möjligt att majoritetsstyret kan innebära att majoriteten förtrycker minoriteten, handlar orättfärdigt eller till och med tyranniskt, men är det troligt att denna typ av handlingar förekommer oftare i demokratier än i andra regimer? Dahl svarar, inte oväntat, nej på den frågan. Han utgår från att jämlikhet är nödvändig för en levande demokrati och anser att det är fullt möjligt att ändra det ekonomiska systemet och företagets styrelsesätt i USA så att den politiska jämlikheten ökar och vitaliserar demokratin *utan* att friheten inskränks.

Demokratins kritiker uppmärksammar en mängd pro-

blem som förespråkarna ofta negligerar eller underskattar. Det finns en mängd dunkla antaganden som sällan görs explicita. Dessa uttalade förutsättningar formar, menar Dahl, en skuggteori. Syftet med boken är att, om uttrycket tillåts, kasta ljus på denna. Man kan emellertid ifrågasätta om de problem som tas upp verkligen varit så dolda som görs gällande. I stället förefaller de flesta redan ligga i demokratidiskursens huvudfåra. Det saknas inte originalitet i lösningarna, men problemen är välkända.

Democracy and Its Critics är en mångfasetterad översikt över demokratins problem och möjligheter. Robert A Dahl har samlat ett statsvetarlivs erfarenheter i boken och den som följt hans författarskap har få överraskningar att vänta i denna välformulerade, om än stundtals pratiga och upprepande text. Boken är en insiktsgivande, samlande och engagerande öppning till diskussioner om demokrati, och det skulle förvåna mig om boken inte kommer att räknas till standardverken i demokratiteori under en lång tid framöver.

Ingvar Mattson

Referenser

- Dahl, Robert A, *A preface to economic democracy*. Berkley & Los Angeles, 1985: University of California Press.
- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemsolitik*. Stockholm, 1990: Carlssons förlag.

PETER ESAIASSON: *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget 1990

En kort innehållsöversikt

Är det något vi särskilt förknippar med politik i de demokratiska systemen är det väl de regelmässigt återkommande tillfällena, då menigheten upplyses om värdet av att rösta på det ena eller andra sättet. Och vill man som forskare befinna sig i politikens centrum kan man knappast välja ett mera passande forskningsfält än studiet av valkampanjer. Det är just vad Peter Esaiasson har gjort och han har gått till verket med tysk grundlighet. Han har studerat alla kampanjer i Sverige som föregått valen till andra kammaren och till enkammarriksdagen, sammanlagt 42 stycken. Det har blivit en innehållsrik bok.

Men att det också resulterat i en omfattande bok beror inte enbart på de många fallen och den långa tidsperioden. Till detta bidrar i hög grad den valda upp-

läggningen och dispositionen av materialet. Esaiasson bjuder egentligen på tre böcker i en: en historik, en bok om kampanjtrender och en bok om politikens varjehanda.

Den sistnämnda återfinns i notapparaten, där författaren bedriver ett engagerat upplysningsarbete om politikens alla egenheter. Sällan har jag mött en skribent som har så svårt att undanhålla läsaren en god historia, ett dräpande uttalande eller ett pikant snedsteg. Men här ges också ytterligare detaljer som får en att förnimma något av kampanjatmosfären i olika tidskedan.

Historiken upptar omkring hälften av sidantalet. Den är nästan uppseendeväckande traditionellt upplagd. Alla valkampanjer, i den mån man kan tala om sådana i skedets början, beskrivs en efter en och avslutas med en sammanfattande karakteristik i form av en rubrik, eller etikett. Vid sidan av gamla bekanta som tullvalet 1887, kosackvalet 1928 och planhushållningsvalet 1948 återfinns vi nyheter som uppstickarvalet 1896, grispremievalet 1952 och kungavalet 1973 (kungen valdes inte, han dog).

Indelningen i sju kapitel motsvarar en klassificering i perioder, som är ett av avhandlingens huvudresultat. Klassificeringen görs explicit i slutkapitlet, där den också analyseras och övergången från en period till en annan förklaras. Författarens påfallande entusiasm, parad med en omisskännlig berättartalang, gör läsningen njutbar trots den i förstone tämligen avskräckande uppläggningen.

Den omfattande historiska genomgången av valkampanjerna kan betraktas som en databas för den vetenskapligt sett mest centrala avdelningen, som ägnas åt klassificering av valkampanjerna, periodisering, klarläggande av utvecklingslinjer och försök till förklaringar av förändringarna. Här skiljs partiledarnas verksamhet ut och analyseras särskilt, följt av ett kapitel där partierna är analysenheter. I dessa avsnitt är ambitionen att beskriva partiledarnas respektive partiernas kampanjarbete in toto och hur det förändras, inte att göra parti(ledar)jämförelser. Det senare görs i ett särskilt kapitel, där det säregna i respektive partis verksamhet, de olika kampanjkulturena, analyseras.

Författarens självförståelse

Den korta översikten över bokens innehåll torde ha antytt att det inte är oproblematiskt att i en enkel men samtidigt precis och diskriminerande frågeställning täcka in allt det som boken faktiskt rymmer. Författarens egen redovisning av de styrande frågorna (s 18 f) vittnar till en del om just en strävan att "täcka in" forskningsfältet valkampanjer. De enskilda frågorna är många, och förhållandevis triviala sådana (Vilka partier

har ställt upp till val? Vem har stått i ledningen för partiet?) tenderar att ges samma vikt som betydligt mera sofistikerade (Vilka kampanjkanaler utnyttjas mest? Vilka möjligheter till kontroll av olika kanaler finns? Vilka kanaler anses vara, eller är, de mest effektiva?).

Men ett par generella anvisningar ges som klagör hur Esaiasson vill att arbetet skall förstås. Huvudsyftet förklaras vara att "kartlägga formerna för partiernas valkampanjer under perioden 1866–1988". Hur kampanjerna förs, vilka kanaler, medel och tekniker som utnyttjas i olika tidsskeden, är det centrala. De deskriptiva frågorna stagas även upp av ett analyschema, konstruerat efter den välkända kommunikationsmodellen sändare – budskap – kanal – mottagare, där partierna står som sändare av valbudskap, vilka kanaliseras direkt eller via medier till mottagarna/väljarna (s 43). I anslutning till detta schema specificeras frågorna om partiernas – här förstärkta som partiledningarnas – potentiella kontroll över kanalerna och deras uppfattningar om vilka påverkansformer som är legitima och mest effektiva.

Samtidigt betonas att innehållsliga aspekter av valkampanjerna – sakfrågor, konfliktnivå, konfliktmönster och röstningsbenägenhet räknas hit – "behandlas mindre utförligt" och att de förklarande ambitionerna skall ses som modesta; de begränsar sig till att "diskussionsvis beröra tänkbara förklaringar till kampanjarbetets utveckling".

I en sammanfattande positionsbestämning sägs att "[t]yngdpunkten ligger på det formmässiga planet men också innehållsliga frågeställningar och frågor om kampanjernas effekter kommer att behandlas" (s 36). Frågor om kampanjeffekter läggs här till gruppen behandlade men sekundära. Det är alltså mycket som kan bli föremål för författarens intresse men huvudsaken är att finna mönster i partiernas kampanjarbete, i själva propagandastrategin om man så vill.

Resultaten

Om vi bortser från mängder av intressanta iakttagelser i enskildheter som ges under resans gång, kan de övergripande och väsentliga resultaten utläsas i några tablåer (s 421, 428 f). I den första ges varje valkampanj sin karakteriserande etikett och klassificeras sedan med avseende på om en varaktig förändring i kampanjarbetets former inträtt. Vi får här som resultat de sju perioder som strukturerar historiken. Förändringskampanjer, som inleder en ny period, är tullvalet 1887, Amaltheavalet 1908, kosackvalet 1928, planhushållningsvalet 1948, TV-valet 1960 och Erlandervalet 1968.

Vad är det då som tillkommer i dessa kampanjer och som sedan sätter sin prägel på respektive period? Det framgår av figurerna på s 428 f, där det tidigare analys-

schemat återfått sin normala status som modell. Frånsett att de sju första valen 1866–1884 nu liksom i kapitlen om trender helt ignoreras, en sak som jag återkommer till, ges här respektive period en benämning och dess karakteristika kan utläsas av tre variabler: partiledningarnas kontroll över kampanjkanalerna, kampanjkanalernas potentiella betydelse för väljarnas röstning och enskilda kampanjmetoders betydelse för väljarnas röstning.

Tullvalet inleder en *rikspolitiseringsperiod* (1887–1905). Valfrågorna blir nu enhetliga över hela riket, men den svaga politiska organiseringen gör att en självständig press dominerar opinionsbildningen och bedöms ha haft störst effekt på väljarnas röstning. *Partipolitiseringsperioden* (1908–1924) innebär att möjligheten till centralstyrning förstärks avsevärt genom att partiväsendet utvecklas till en utomparlamentarisk företeelse. Särskilt knyts pressen, som fortfarande har den starkaste genomslagskraften, närmare partiledningarna. Högtalaren, bilen, valfilmen och radion präglar *teknikaliseringensperioden* (1928–1944). Med de nya hjälpmedlen kan välorganiserade partier komma i direktkontakt med väljarna. Möjligheterna till central kontroll över direktkanalerna är nu lika stor som inflytandet via indirekta kanaler som press, broschyrer och det nya radiomediet. Effekterna på röstningsbeteendet bedöms också ha utjämnats mellan de direkta kampanjkanalerna och de indirekta.

Beteckningen *radiocentreringsperioden* (1948–1958) anger det medium som nu slår igenom. Men radions segertåg för också det paradoxala med sig att partiernas potentiella kontroll över de indirekta kanalerna enligt Esaiasson minskar samtidigt som dessa kanalers effekt på väljarnas röstning åter bedöms vara större än direktkanalernas. Vi får ett mönster som karakteriserar även *TV-centreringsperioden* (1960–1964), nämligen att de kanaler som anses ha störst genomslagskraft, de indirekta, samtidigt är de som partiledningarna har minst möjligheter att dirigera. Detta accentueras ytterligare under *konkurrensskärpningsperioden* (1968–1985), då journalistkåren börjar sätta sin prägel på det mesta som förs ut via de indirekta kanalerna. Etermedierna når nu omedelbart varje hem med valbudskapen. Men vad som tas upp, och med vilken "vinkling", bestämmer huvudsakligen redaktionerna; de mest potenta kanalerna har förvandlats från medier till att också bli självständiga aktörer.

Förklaringarna skall enligt Esaiasson ses i ett rationalistiskt perspektiv. Tillvägagångssättet är följande. Han specificerar sex "förutsättningsfaktorer", som i realiteten är sex grupper av faktorer, varpå han frågar sig vilken inverkan de kan ha haft på de konstaterade förändringarna. Faktorgrupperna är de partianknutna (pengar, personal), de väljaranknutna (väljarnas kun-

skaper, engagemang och lojalitet), de medieanknutna (mediestruktur och regler för valbevakning), politikens innehåll (debattklimat och konfliktmönster), konstitutionella faktorer (röstnings- och valregler) samt slutligen den abstrusa kategorien samhällsutvecklingen (urbanisering, kommunikationer etc).

Esaiassons konklusion är att de partianknutna och konstitutionella faktorerna visserligen haft betydelse, särskilt under de tidigare perioderna, men att debattklimatet och framför allt mediesituationen varit den allt överskuggande orsaken till valkampanjernas skiftningar. Förändringar i mediernas struktur, deras partianknytning och förhållningssätt till partier, valkampanjer och politisk rapportering över huvud taget, ligger bakom den omvälvande omstruktureringen av kampanjarbetet (s 440 f).

Kritik

Vilka invändningar kan då riktas mot avhandlingen, dess uppläggning, frågeställning(ar), teoretiska anknytning, begreppsbestämningar och, till följd därav, de mera generella slutsatser jag försökt summera?

I avhandlingens fokus står de kanaler och metoder som partierna använder sig av för att få väljarna att rösta "rätt" på valdagen. Konceptionen är kommunikationsmodellens, med partierna som sändare av budskap, riktade till väljarna. En begreppslig oklarhet och en mera grundläggande substantiell svårighet följer av detta.

Oklarheten gäller vad man skall lägga in i den till synes oskyldiga termen parti och hur innebörden förhåller sig till uppdelningen i de två "trendkapitlen", där i det ena fallet partiledarna, i det andra partierna är analysobjekt. "Parti" kan inte tas bokstavligen, det har Esaiasson insett, eftersom "partikontrollen" över den ena typen av kanal, den direkta, ju består av kontroll över partiets eget folk, de som agiterar i bostadsområden, på arbetsplatser o.d. Parti skall därför utläsas som den centrala partiledningen, säger författaren (s 44). Detta råtar ut frågetecknen kring tolkningen av kommunikationsmodellens sändare men klargör knappast varför partiledarnas verksamhet görs till föremål för en specialanalys. Uppdelningen parti – partiledare verkar motiverad av andra skäl – partiledarna är intressanta i egenskap av centrala vallokomotiv – än de som behövs för att få modellen att fungera.

1800-talets valkampanjer

Den substantiella svårigheten med sändare – mottagar-konceptionen, när den specificeras till att gälla partiernas valkampanjer, är att det som försiggår inför valen under en stor del av den undersökta perioden, 1866 till

ungefär sekelskiftet, blir svårt att tas med. Har vi under denna tid några *partier* som bedriver något vi kan kalla *valkampanjer*, dvs propagerar för åsikter eller reformkrav, ägnade att få de röstberättigade att välja just det partiet?

Jag har svårt att inse det. Studier över 1800-talets val, som Gunnar Wallins utomordentliga avhandling eller Torbjörn Vallinders analys av rösträttsrörelsen, bär syn för saken. Esaiasson har naturligtvis läst dessa och en mängd annan litteratur. Han förutser kritiken och försöker desarmera den med att säga att under 1800-talets valrörelser "betraktas varje enskild ledamot som en egen partiledning" (s 44). Men denna definitoriska slughet hjälper föga, för det är inte bara partier som måste uppfinnas, det krävs även att dessa är sändare av budskap till menigheten, att de är motorn i något som kan kallas valkampanj. Såvitt jag kan se är inte detta en bra karakteristik av den politiska verksamheten under den första tredjedelen av de analyserade valen.

De första valen var i stor utsträckning indirekta, där sockenrepresentanter samlades inför häradshövdingen och bestämde vem som skulle utses. Valet hade mera karaktären av plikt än av rättighet. Man var ålagd att skicka en person till Stockholm, och med tanke på vilka beslut som normalt togs i riksdagen blev dennes främsta uppgift att se till att de nödvändiga bördorna begränsades.

När direktvalen började dominera, var de enda större manifestationerna de gemensamma nomineringsmötena. Tonvikten vid dessa var att se till att rejäla karlar valdes. Vad de stod för politiskt debatterades inte. Först efter hand, och då främst i Stockholm, började politiska frågor diskuteras inför valen. Men det var då enfrågeföreningar av olika slag (tull- och frihandelsföreningar, rösträttsföreningar) som drev kampanjer, huvudsakligen riktade *mot kandidaterna* för att få dem att bekänna färg, avge trosbekännelse, som det hette. Kandidaterna själva, Esaiassons partiledare, var ytterst ovilliga att med vallöften eller politiska program vädja till valmanskåren, ja, detta ansågs länge närmast opas-sande.

Dessa förhållanden kan utläsas ur Esaiassons historia; hans "partipolitiseringsperiod" börjar mycket riktigt först med valet 1908. Men hans teoretiska utgångspunkter i sändare-mottagarmodellen, med partierna som sändare och kampanjdirigenter, leder honom att under de första fyra decennierna söka efter det exceptionella i stället för det normala, att lägga nutidens etablerade mönster över en ytterst fängslande period i vår politiska historia, då partier, regler och kampanjritualer ännu inte institutionaliserats. Därigenom missar han också en del av den angivna poängen med ett långt tidsperspektiv, nämligen att "ge relief åt det unika i vår tids kampanjer". Utgångspunkterna driver honom snarare att

söka det nutida mönstret i det förgångna än att lyfta fram det kontrasterande.

Etiketter

Ett huvudresultat är Esaiassons gruppering av valkampanjerna i perioder. Men innan vi granskar rimligheten i denna bör hans ambition att sätta en etikett på varje valkampanj kommenteras. Detta sägs vara en "specialuppgift" (s 19) men varför görs det, vilken är poängen? Visst ger beteckningen kosackvalet en omedelbar förnimmelse av stämmningsläget 1928. Men vad säger oss uppstickarvalet 1896, skattesänkingsvalet 1956 eller villakostnadsvalet 1979? Är det inte så att flertalet val inte har något alldeles specifikt över sig och att en etikett av detta slag inte tillför något, möjligen enbart förvirrar och därför svårigen kan bli ett vedertaget språkbruk?

Esaiasson blandar också på ett osmält sätt etiketter av ytterst olika slag: om sakinnehåll (försvar, tullar, villakostnader), om speciella manifestationer (bondetåg), om tidsläget (krigsvalet, hungervalet, samlingsvalet), om propagandatekniker (TV-valet, halmhattsvalet), om valeffekter (maktskiftesvalet), om konstitutionella nyheter (proportionalitetsvalet, demokrati valet, enkammarvalet) etc. Jag ser kort sagt ingen systematik i detta och tror inte heller att det är värt besväret att göra någon, eftersom jag ställer mig frågande till företaget som sådant.

Periodiseringen

Periodindelningen är ett väsentligt generellt resultat. Esaiasson vill med denna både tala om vad som kännetecknar en period och vad det beror på att en övergång från en period till en annan sker. Frågan är nu om periodiseringen är träffande, givet de kriterier som väljs, och om förklaringarna är rimliga.

Esaiasson använder sig av en tidigare utvecklad klassificering av valrörelser i fyra kategorier: normalitetsval, förändringsval, undantagsval och återgångsval. Men de får nu ange resultatet av en tillämpning av Esaiassons egna tre kriterier: vilken kampanjkanal som utnyttjas (mest?), kampanjens omfattning och synen på (vems?) kampanjkanalernas effektivitet (s 420).

Om man håller i minnet att periodiseringen främst gäller valkampanjernas omfattning och teknik, och därtill lägger Esaiassons egna sammanfattande rubriker på perioderna (avsnittet "Resultaten", ovan), är resultatet inte orimligt; rikspoliseringen inträdde vid tullstriderna på 1800-talet, partipoliseringen omkring 1910, många nya tekniker tillämpades under 1930-talet, radion dominerade 1950-talet osv. Esaiassons argumentering för resultatet är dock mindre övertygande. Perio-

derna förefaller i själva verket mera grundas på en allmän bedömning, inte särdeles kontroversiell, av en beläst person, än på den strikta prövning som uppläggningen implicerar.

En första invändning är att de tre bedömningsgrunderna är vaga. Vad betyder "utnyttjade kampanjkanaler"? Nya kanaler? Mest utnyttjade kanaler? Relativt tidigare perioder eller relativt andra kanaler under samma period? Vems "syn på kampanjkanalernas effektivitet" är det fråga om? Sannolikt partiledningarnas, men användningen skvallrar om att det i högre grad rör sig om Esaiassons egen bedömning, oberoende av vad partiledningarna för dagen ansåg. En annan invändning gäller hur dessa vaga kriterier skall vägas mot varandra, något som inte alls diskuteras. En tredje invändning rör användningen av andra data som inte ryms i kriterierna, t ex valdeltagandet, intensiteten i valdebatten och uppträdandet av nya agenter på kampanjarenan (intresseorganisationer, myndigheter, journalister). Vilken status har sådana faktorer?

Inte heller övertygar Esaiassons argumentering, när han som stöd för sin periodindelning anför att tre andra forskare – Vallinder, Back och Lewin – kommit fram till liknande indelningar (s 425 f). Detta gör mig närmast mistänksam, eftersom ju dessa varken haft Esaiassons syfte eller hans kriterier som sin klassificeringsgrund. Lewin, skriver författaren, har t ex urskiljt tre förändringsval, där partiernas väljarsbaser undergått stora förändringar, och dessa val överensstämmer med den här gjorda periodiseringen. Men vad har förändrade väljarsbaser med Esaiassons undersökning om kampanjformer att skaffa? Varför skulle periodiseringarna sammanfalla och, i den händelse de gör det, hur kan detta bekräfta rimligheten i Esaiassons egen indelning?

Resonemanget skapar intrycket att faktorer som valdeltagande och debattklimat – det sistnämnda en innehållslig fråga enligt författaren (s 19) – spelat väl så stor roll som de angivna kriterierna. Intrycket att fler kriterier använts förstärks när Esaiasson i sina sex modeller (s 428 f) ger en utförligare karakteristik av perioderna. Här tillkommer som differentierande kriterier "förmåga att kontrollera olika kampanjkanaler" och "kanalernas potentiella betydelse för väljarnas röstning", vilka läggs till det tidigare – vaga – kriteriet rangordning av kampanjformer "som bedöms ha störst betydelse för väljarnas röstning", dvs synen på kampanjkanalernas effektivitet, nu otvetydigt med innebörden Esaiassons egen uppskattning av effektiviteten. Som beskrivning av en utvecklingsprocess är modellerna både klagörande och intuitivt rimliga, i synnerhet om man tillåter en mjuk övergång mellan vissa perioder. Men argumenteringen som helhet övertygar knappast.

Förklaringarna

De förändringskampanjer som inleder en ny period skall förklaras och förklaringen skall vara av det rationalistiska slaget. Vad fick partierna att ändra valkampanjernas utformning? Vilka medvetna överväganden gjordes? Vilka ändrade förutsättningar fick partiledningarna att välja nya kampanjstrategier? Esaiasson tonar ner förklaringsanspråken och jag skall inte heller göra någon större affär av dem. Ett par kommentarer är dock befogade.

En gäller den rationalistiska förklaringsmodellen. Med Esaiassons sätt att resonera tillför den föga. Han gör ingen analys av motiveringar eller diskussion över huvud taget vid de sex förändringsvalen utan diskuterar mycket allmänna faktorer som kan ha orsakat förändringen. Dessa förutsättningsfaktorer uppfattas och bedöms uppenbarligen lika av alla partiledningar vid varje tillfälle; någon åtskillnad görs ju inte mellan de olika partierna. Och de är av ett sådant slag att det knappast kräver någon tankemöda att ta dem till sig och förändra kampanjerna därefter. Visst kan man säga att partierna stod inför valet att använda eller inte använda bilen, högtalaren, radion eller TV:n när tillfället bjöds. Men särskilt djupsinnigt är det inte.

En följdobservation gäller åtskillnaden mellan explanandum och explanans; dessa tenderar att sammanfalla i så måtto att samma omständigheter som åberopas för att fastställa att valet i fråga är en förändringskampanj återkommer som förklaring till att förändringen skedde. De nya teknikerna och medierna är även här typexemplet. Tillför man något om man först säger att valet 1948 utmärks av att radion slog igenom som den främsta kampanjkanalen (s 424) och sedan förklarar förändringen med att partierna förstod att använda det nya mediet då tillfället bjöds (s 437 f)?

Slutligen vill jag erinra om min tidigare kritik av analysen av 1800-talets val. Frånvaron av det centrala subjektet, partierna, måste vara en fundamental förklaring till varför valkampanjerna, i den mån man kan tala om sådana, såg ut som de gjorde under denna tid. "Organiseringsfaktorn" borde rimligen ha givits större betydelse som förklaringsfaktor, inte betraktats som given.

Varia

De övergripande frågor jag hittills uppehållit mig vid gör inte riktigt rättvisa åt det rika innehållet i Esaiassons avhandling. Författaren är påfallande beläst och kunnig i svensk politisk historia och han delar med sig med en smittande entusiasm. Det är i långa stycken befriande med en avhandlingsförfattare som så hämningslöst struntar i att inordna sig i normalavhandlingens konfektionssydda, lite tråkiga mall.

Stundom tenderar dock meddelarivern att skymma

frågan vad som är poängen med de presenterade uppgifterna, och vid några tillfällen skulle en mera reserverad hållning till data, som presenteras med den i och för sig lovvärda ambitionen att skapa långa tidsserier, ha varit på sin plats. Jag skall illustrera dessa synpunkter med några exempel från kapitlen om trender.

Partiledaranalysen i kapitel tre struktureras efter sex preciserade frågor: hur ofta framträder de, var och inför vem, vad gör de, när börjar de kampanjarbetet och under vilka veckodagar är de i aktion? Om vi bortser från initialfrågan varför partiledarna över huvud taget bryts ut som självständiga objekt och hur detta harmonierar med problemställningar och modeller, inställer sig här en undran vilken övergripande tanke som de preciserade frågorna tänks belysa. Eftersom endast ett par av frågorna utan vidare kan ses som utlöpare av inledningskapitlets diskussion, väntar man sig en förklaring som aldrig ges. Min fantasi är kanske inte särdeles utvecklad men för mig förblir det outgrundligt i vilket sammanhang partiledarnas – sjunkande – antal helgframträdanden skall infogas. Mindre förbryllande men knappast självinstruerande är frågorna var de framträder – Stockholm eller "landsorten" – och när de inleder valrörelsen.

Jag kan i och för sig tänka mig en problemformulering som motiverar analysen. Frågorna belyser alla på olika sätt partiledarskapets professionalisering, dess väg från bredvidsyssla till mer än heltidssysselsättning. Men då förskjuts också fokus från valkampanjer till partiledare på ett sätt som inte självklart är förenligt med Esaiassons uttryckta avsikter.

En slutsats av partiledaranalysen är att "samtiden" betraktat partiledarna som valrörelsens centralfigurer alltsedan 1908 (s 341). Men det blir knappast styrkt att man kan gå så långt tillbaka, till partiernas första år. Esaiassons frågor rör ju primärt partiledarnas kampanjframträdanden, inte andras uppfattningar om deras betydelse. Den analys som kan sägas indikera om så var fallet, redovisningen av partiledarnas utrymme i presens valbevakning (s 329), ger knappast skäl för slutsatsen. Dels sträcker den sig endast bakåt i tiden till 1928, dels används endast storstadstidningar som källor, vilket sannolikt förstörar partiledarnas betydelse, och slutligen är partiledarna även i dessa huvudfigurer i mindre än 20 % av artiklarna ännu 1960 (en siffra som nu fördubblats). Även i detta fall tenderar Esaiasson att vilja se dagens förhållanden uppträda tidigare än vad data håller för.

En stor förtjänst är ambitionen att beskriva en lång utveckling. Men det leder naturligen till att skattningar stundom måste tillgripas för att komplettera data. Esaiasson varnar visligen för hårddragning av de förledande exakta uppgifterna i figurer och tabeller. Hans sätt att illustrera bidrar dock till övertolkningar snarare än

motsatsen. Dels sammanbinder han ibland mätpunkter som ligger på besvärande långt avstånd från varandra (48 år i fig 11.1), dels gör han det trots att han vet att det ger en falsk bild av vad som förevarit valåren där emellan (fig 11.6 och texten s359).

Jag slutar med ett par exempel på onödiga utvecklingar, där författarens fullständighetsvurm bidrar till intrycket att det som sägs inte underordnas en klar ambition. Ett sådant finns i inledningen där intervjun och direktobservationen som möjlig metod måste diskuteras för att sedan avvisas; det säger sig självt att dessa metoders betydelse måste vara minimal. Ett annat finns i resultatredovisningen där avsnittet om partitrender avslutas med reflektionen att partiernas och partiledarnas kampanjhistorier i hög grad sammanfaller. Varför görs denna jämförelse och varför skulle man förvänta sig att dessa historiker inte nära ansluter till varandra? Om somt av detta slag rensats bort skulle det kvarvarande ha fått skarpare konturer.

Slutomdöme

Peter Esaiassons avhandling är stimulerande, läsbar och innehållsrik. Den ger en bred historik över valrörelserna under mer än ett sekel och en något precisare beskrivning av förändringarna i valkampanjernas utformning. På köpet ges många goda synpunkter och uppslag om det politiska arbetsvillkorens förändringar allmänt och hur de beror främst av tekniska innovationer, men även av politikens organisering, förskjutningar i mediernas uppträdande och liknande "kulturella" förändringar.

Från väljarens/medborgarens horisont har väl valkampanjerna, alltsedan de utvecklats till en offentlig debatt, alltid varit en fäktning som följts från åskådarpåplats. Men Esaiassons undersökning visar hur detta skådespel ändå växlat, inte bara till innehållet utan även till formen och med avseende på vilka kategorier som är motspelare.

Min kritik har velat göra troligt att resultatet kunnat förbättras med något modifierade teoretiska utgångspunkter och blivit tydligare om författaren lagt starkare band på berättarivern i de empiriska avsnitten. Möjligen hade det resulterat i en lite tråkigare, mera konventionell bok. Men säkert är det inte. Esaiassons kunskande och snärt i pennan borgar för att även ett strama-re bygge blivit en avhandling utöver det vanliga.

Barry Holmström

INGEMAR WÖRLUND: *Kampen om det ideologiska rummet. En studie av variationer i SAP:s väljarstöd 1921–1940 mot bakgrund av partiorganisatorisk aktivitet och lokal organisationsmiljö.* Umeå 1990: Umeå Universitet, Statsvetenskapliga institutionen

Ekologiska valstudier har sedan ett par decennier varit något av en specialitet vid statsvetenskapliga institutionen i Umeå. Det senaste bidraget efter denna linje är en doktorsavhandling av Ingemar Wörlund med titeln *Kampen om det ideologiska rummet*, en studie av variationer i SAP:s regionala väljarstöd 1921–1940 mot bakgrund av partiorganisatorisk aktivitet och lokal organisationsmiljö.

Avhandlingen tar sig an en intressant frågeställning nämligen den rörande folkrörelsernas betydelse för socialdemokratins utveckling och konsolidering.

Efter en inledande litteraturgenomgång av huvudsakligen nordiska ekologiska studier samt ett avsnitt rörande den allmänna designen för sin studie behandlar författaren sitt ämne i tre kapitel vart och ett ägnat åt olika aspekter på ämnet. I det första av dessa är den interna partiorganisatoriska aktiviteten jämte fackföreningsrörelsen i centrum för intresset. I det andra belyses den politiska mobiliseringens och partikonkurrensens betydelse och i det tredje behandlas socialdemokratins förhållande till frikyrko- och nykterhetsrörelserna.

Författaren är naturligtvis från början helt på det klara med att den sociala stratifieringen är av avgörande betydelse för socialdemokraternas väljarstöd. Detta är på ett sätt en av utgångspunkterna för studien genom att den läggs som grund för själva designen. Författaren redovisar på ett tidigt stadium sambandet mellan väljarstödet för socialdemokratin – mätt som ett genomsnittligt stöd under perioden 1921–1940 – samt industrisektorns andel av befolkningen enligt folkräkningen 1940. Han studerar sedan avvikelserna från den linjära funktionen för detta samband och kommer fram till att tre geografiskt sammanhängande regioner, 214 kommuner från Malmöhus län, 112 kommuner från Småland samt 77 kommuner från Älvsborgs län kan karaktäriseras som starka, svaga respektive instabila områden. Den följande framställningen bygger i allt väsentligt på analyser av dessa områden och oftast genomförs de som separata bearbetningar av de tre grupperna.

På analysplanet begränsar författaren sig till huvudsakligen två metoder. Det ena är att för vart och ett av områdena redovisa inslaget av folkrörelser, SAP-medlemmar, medlemmar i fackföreningar, frikyrkor och nykterhetsorganisationer. Detta görs i såväl absoluta som i vad man skulle kunna beteckna som relativiserade tal, i det senare fallet som medeltal per kommun.

Det andra är att arbeta med korrelationer av medlemsantal sinsemellan och med väljarstöd. Det hela sker med kommun som enhet och inom vardera av de tre områdena.

Av dessa två huvudmetoder förefaller mig den enkla mer övertygande. Beträffande såväl lokala partiorganisationer som fackföreningar visar författaren att betydande skillnader föreligger mellan de tre områdena både då man använder absoluttal och medeltal per kommun redovisade över tid. Däremot blir serierna av korrelationer mer diffusa och ibland rentav motsägelsefulla. Beträffande frikyrkorna och nykterhetsorganisationerna är i båda fallen framgångarna begränsade.

På vissa punkter förefaller analysen mycket trovärdig nämligen då det gäller att visa att arbetarrörelsens båda grenar, den fackliga och den politiska, har ett starkt inbördes regionalt framträdande, särskilt i ett tidigt skede, tiden före 1911 års val. Likaså framgår det övertygande att lokal partiorganisation under vissa förhållanden, nämligen i initialskedet oberoende av område, är betydelsefull för graden av väljarstöd.

Avhandlingen innehåller också ett avsnitt där författaren försöker fastställa ett korologiskt mönster i spridningsförloppet. Kartanalysen synes visa att SAP först etableras i städer och därefter i andra större orter, ofta geografiskt skilda från städerna. I ett tredje skede uppkommer etableringar i geografisk anslutning till orter från de två första skedena.

Mina invändningar mot Ingemar Wörlunds avhandling är av tre slag. En första avser en del detaljer kring själva presentationen av resultat. Det är inte alltid man har möjlighet att förstå hur författaren gått tillväga. Inför vissa tabeller (bl a ss 89, 91, 145, 149) undrar man om man har att göra med ett medelvärde av procenttal eller om procenttalet bygger på en summering av kommunpopulationer och om i så fall det är vägt eller ovägt med hänsyn till att områdena är befolkningsmässigt olika stora. Man frågar sig också inför samma tabeller vilken bas som gäller för mellanvalsår.

Vidare ställer man sig undrande inför det förhållandet att författaren så kategoriskt har avvisat den av P E Back stundom använda metoden att relatera antalet partimedlemmar till antalet röster för att mäta den sk organisationsprocenten. De brister som tillvitats detta mått gäller i hög grad också det mått författaren själv ofta använder nämligen att relatera medlemssiffror till antal röstberättigade. Dessutom förlorar man den extra information som ligger i det förra.

Ett annat mått som däremot kommer till användning är det av Rae och Taylor utvecklade fraktioniseringsindexet (s 117). Detta utnyttjar författaren för att indikera partisystemets stabilitet vilket måste grunda sig på ett rent missförstånd, i vart fall om man med stabilitet menar det förhållandet att partierna bibehåller sam-

ma väljarstöd över tid. Litet eftertanke borde ha lett till insikten att samma numeriska indexvärde kan erhållas för diametralt olika väljarfördelningar, alltså vid hög instabilitet vid jämförelse av två tidpunkter. Innebörden av detta index har istället att göra med ett samhälles interna kulturella motsättningar (cleavages) eller närmare bestämt sannolikheten för kontakter mellan dessa kulturer.

En andra invändning kan resas mot författarens sätt att reanalysera Herbert Tingsten. Detta avsnitt är visserligen perifert för själva avhandlingen men författaren är på en och samma gång mycket kategorisk i sina uttalanden och såvitt jag kan förstå ute på både tunn och mycket hal is.

Jag kan förstå författarens motiv: att visa att den sociala stratifieringen endast är en delförklaring till socialdemokratiskt röstande, och att det därmed finns ett behov av att leta efter kompletterande förklaringar. Wörlund nöjer sig emellertid inte med detta utan försöker visa att Tingstens stockholmsdata saknar generalitet för landet som helhet. Men inte nog med det. Han registrerar också Tingstens data för 55 stockholmsdistrikt och kommer fram till det märkliga resultatet att alla tagit miste, som hittills vid läsningen av Tingstens bok känt sig övertygade om att ett icke-linjärt samband förelegat, ett samband som indikerat att det politiska beteendet bl a styrs av psykologiska faktorer som grupptryck och vad som senare kommit att betecknas som cross pressure.

Man kan vid läsningen av detta avsnitt av avhandlingen inte komma undan ett intryck av att författaren gör det ovanligt lätt för sig. Den tingstenska teorin testas för hela landet exempelvis med hjälp av en klart sämre indikator för social klass nämligen med hjälp av andel sysselsatta inom industrin. Den beroende variabeln, medeltal s-röstning 1921-1940, är inte heller av jämförbar kvalitet.

Men mest förvånansvärd är författarens behandling av Tingstens egna data. Han skriver (s 52) "Den breakage-effekt som Tingstens lag implicerar, dvs att modet att rösta socialistiskt kommer först vid att den egna klassens storlek når en viss styrka vinner däremot inget stöd utifrån dessa data. Om Tingsten skulle haft rätt borde sambandet mellan röstande på vänsterpartier och andelen tillhörande socialgrupp III vara kurvlinjärt."

Författaren visar här att han åtminstone delvis förstått implikationerna av Tingstens teori. Vad han däremot inte tycks ha uppfattat är att en indikator på den underliggande teorins prediktion av icke-linearitet med växande tangent till värden över 1 i intervallet där den egna gruppen övergår i majoritet, dvs vid ca 50 % socialgrupp III, brukar vara att den lineärt estimerade funktionen som helhet får en riktningskoefficient överstigande 1 och att interceptet blir negativt. Författaren

negligerar båda dessa parametrar, de finns helt enkelt inte redovisade. En bidragande orsak till detta förhållande kan i sin tur vara att författaren inte observerar att axlarna i diagrammet för plottning av Tingstens data har olika indelning och att därför 45-graderslinjen inte löper från hörn till hörn. Ritar man däremot ut denna – normalt diagonala – linje ser man klart både icke-lineariteten och den linjära funktionens relativt branta sträckning.

Hur som helst: Författaren summerar (s57): "Tingstens egna data visade att sambandet mellan social klass och andel röster på vänsterpartiet följer en linjär utveckling. Det existerar m a o ingen brytpunkt där den egna klassens relativa storlek orsakar ett högre röstetal för vänsterpartierna. Enligt lagen om "sociala gravitationscentra" skulle förklaringen till detta ligga i det sociala gruppträck som uppstår p g a att majoriteten inom dessa områden tillhör en viss social klass. Vid undersökningen framkommer dock att partiets styrkefästen inte dominerades av en befolkning som var sysselsatt inom industrinäringarna."

Tingsten hade alltså fel i dubbel bemärkelse. Dels drog han fel slutsatser utifrån sina egna mycket begränsade data från 55 stockholmskvarter, dels, vilket naturligtvis kan ses som en följd av det förra, saknar Tingstens iakttagelser all generalitet. Denna teori, vars upphovsman under sin livstid bl a oförtrutet förkunnade budskapet om ideologiernas död, har nu gått ett liknande öde till mötes: hans teori om centers of social gravity var ett enda stort misstag.

Detta angrepp skulle nog mest ha roat honom men jag undrar hur han skulle ha reagerat inför det faktum att hans teori åter får liv ca 70 sidor senare i Wörlunds avhandling (s 139) som om ingenting hänt. Författaren skriver: "Den senare hypotesen – konkurrenshypotesen – kan kvalificeras genom samma resonemang som Tingsten för om sambanden mellan partiröstande och social klass. Tingstens "lag om sociala gravitationscentra" bygger i korthet på ...". Här är samma gamla teori nu underlag för hypotesgenerering.

Den definitiva återuppståndelsen av teorin förkunnas på sidan 158: "på ett grundläggande plan är Lundkvists tes – kumulativitetshypotesen – den riktiga dvs att det krävs en 'organisationskultur' för att facklig och politisk organisering skall uppstå. Men, för att förstå socialdemokratis varierande regionala inflytande är det betydligt troligare med konkurrenshypotesen (dvs den som härletts ur den tidigare detroniserade teorin) som den riktiga beskrivningen för utvecklingen". Alldeles bortsett från trovärdigheten av detta resonemang förefaller det mig märkligt att författaren så föga tar sina egna tidigare analyser och resonemang på allvar.

Det tredje slaget av invändningar har jag mot vissa märkliga diskrepanser mellan analysresultat och kom-

mentarer. Jag skall här peka på ett exempel taget från ett sammanhang där författaren vill pröva sambandet mellan andelen partimedlemmar och andelen röster. I tabell 4.11 (s99) presenteras för ett stort antal år ett räckta av korrelationskoefficienter för nämnda samband. Tre kolumner redovisar koefficienterna för respektive område. Första året är 1911 och här uppmättes värdet .14 för Skåneområdet, värdet .86 för Smålandsområdet, medan Älvsborgsområdet saknar observationer. Skillnaden mellan de förstnämnda är inte obetydlig. Ändå blir författarens kommentar: Sambanden är överlag låga vid de första mätpunkterna i både det starka (Skåne) och det svaga (Småland) området.

Antagligen är författaren så till den milda grad konsternerad av att ett förväntat mönster inte faller på plats att han snubblar över både ord och resultat. Om man utgår från föreställningen att partiorganisationens lokala styrka tenderar att höja väljarstödet i relativa tal sett är ju resultatet deprimerande. Skåne borde uppvisa de högsta värdena och inte Småland där partiet var svagt. Litet eftertanke skulle emellertid kunna leda i en något annorlunda riktning: om nämligen lokala kulturförhållanden kan antas föreligga som gör att jordmånen för den socialdemokratiska förkunnelsen är olika i de båda områdena och då närmast fördelad på så sätt att den sämre jordmånen finns i Småland bör sambanden se ut just på detta sätt. Där jordmånen är god generellt sett är behovet av partiarbete och partiorganisation litet men där jordmånen är karg är partiorganisationen en väsentlig förutsättning.

Såvitt jag förstår är detta litet grand av Wörlunds generella poäng med sin studie. Synd bara att han inte hushållar med resultaten och ägnar litet mera eftertanke åt sin analys.

Egentligen bör man emellertid tycka bra om Ingemar Wörlunds avhandlingsprodukt. Wörlund vill nämligen räkna sig till den jämförelsevis sällsynta kategori som Walter Korpi i en mästerlig ironi över dagens sociologer vill kalla trädskramare (se Sociologisk forskning 1990 nr 3). "Trädskramaren" går den SMALA vägen. Härigenom skiljer den sig från "pegaser" och "pegasryktare" som sveper fram längs den HÖGA vägen, som börjar på Jesu moders berg och i sin bortre ända korsar Vintergatan." Men också från "mullvadar" och "stubsittare", som "slår följe på den BREDA vägen, många av de förra dock med en stark dragning mot den HÖGA."

Den smala vägen bär över höjder och dalar, motluten är många och stensättningen i den mån sådan finns, ger inte alltid fäste. Det är lätt att halka, tappa sugen och att sätta sig ner för vila. Det är också lätt att falla för frestelsen att gena.

Ingemar Wörlund VILL hålla sig till den smala vägen. Även om han skulle halka. Kanske har han vilat sig litet väl mycket, tagit pauser, beundrat utsikten eller

något annat distraherande. Men han har inte genat och han har inte blivit sittande.

Därför tycker jag om den insats Ingemar Wörlund gjort. Visst halkar han, men det gör ju alla som till skillnad från dem som tar sig fram flygandes eller rotandes ändå vandrar. Och Ingemar Wörlund genar inte eller åker snålskjuts som ju inte är helt ovanligt.

Den smala väg Ingemar Wörlund bevandrar går genom ett ämnesmässigt landskap av utomordentligt in-

tresse – väljarnas förhållande till SAP i den unga svenska demokratin. Vägen är emellertid på sina ställen ytterst smal ekologiskt sett. Fallgroparna är många och den metodologiska stensättningen så svag att även den mest tränade för vandringar av detta slag rör sig som på ett gungfly. Tar man hänsyn också till dessa omständigheter tycker man än bättre om hans insats.

Lennart Brantgärde